

Ergens een zomeravond in juni. We zitten samen om de Werelddag van de Stedenbouw¹ voor te bereiden. Koen en Seppe overlopen een lijst met daarop meer dan 30 burgerinitiatieven: private sociale huisvesting, een samentuin, een speelweefsel, iets rond zwerfvuil, voedselbedeling, enzovoort. De initiatieven liggen allemaal in Antwerpen-Noord.² 'En dan zijn we er waarschijnlijk nog een pak vergeten.'

¹ <http://www.vrp.be/nl/werelddag-2016/>

² <https://stadincijfers.antwerpen.be/dashboard/>

30 burgerinitiatieven in 1 wijk

DIY bewoners in Antwerpen-Noord

OSWALD DEVISCH [HOOFDDOCCENT FACULTEIT ARCHITECTUUR & KUNSTEN, UHASSELT]

Als ik na de vergadering naar huis fiets, vraag ik mij af wat ik hier nu moet van vinden. Is dit uitzonderlijk? Zoveel initiatieven in een wijk van 45.000 inwoners? En zijn dit echt allemaal burgerinitiatieven? Ik besluit om Koen Wynants¹ te vragen of ik eens mee op stap mag door de wijk.

Op de fiets met Koen

We spreken af op een dinsdagmiddag in september. Het is warm genoeg voor een korte broek. We staan op kunstgras en kijken naar een aantal constructies van houten palletten in een van de drie Toekomststraten² waar Koen vanuit *Antwerpen aan 't Woord*³ bij betrokken is. Een Toekomststraat is een straat die zestig dagen autovrij blijft. Gedurende die periode organiseren bewoners er buurtactiviteiten en denken ze samen na over de betekenis van openbare ruimte en hun eigen rol in het gebruik en beheer van die ruimte. Koen vertelt hoe hij helpt bij de onderhandelingen met de stadsdiensten, maar ook met twijfelende burens. Hoe hij ondertussen alle adressen kent waar ze kunstgras verkopen en palletten verhuuren. En hoe hij bewonersgroepen probeert te overtuigen om de volledige straat in te nemen. Om ook scholen te betrekken. Om toch ook dat voetbalpleintje aan te leggen. We fietsen naar het nieuwe buurthuis deBuurt, dat vroeger aan

het De Coninckplein lag en volledig op vrijwilligers draait. Ze willen er zelfs geen professionele begeleider, weet Koen. Op het programma staan onder meer samen-tuinen, yoga, huiswerkbegeleiding en lessen Nederlands. Een vrijwilliger die ons rondleidt vertelt dat ze deze ruimte huren tegen een marktconforme prijs. De financiering halen ze uit evenementen en projectsubsidies.

We eindigen in het binnengebied van een bouwblok met sociale woningen en een rusthuis. Overdag staan de poorten er open. Sommige groepen zorgen weleens voor overlast. Koen vertelt hoe hij tijdens een rondleiding een verloren perceel ontdekte, ergens in een hoek, achter een haag. En hoe hij vervolgens een aantal vrienden overtuigde om er samen een moestuin te beginnen.

Ze knipten een gat in de haag en plantten groenten. Zonder iemand iets te vragen. Ondertussen zijn ze twee oogsten verder. Af en toe verdwijnt er een tomaat. Maar meestal komen voorbijgangers gewoon een praatje slaan. Over de plantjes, maar ook over het binnengebied en de wijk. Over wat er allemaal wel niet mogelijk zou kunnen zijn. En dat ze er misschien gewoonweg maar moeten aan beginnen.

ZOVEEL INITIATIEVEN IN EEN WIJK VAN 45.000 INWONERS? EN ZIJN DIT ECHT ALLEMAAL BURGER-INITIATIEVEN?

Tijdens ons fietstochtje vertelt Koen dat de stad vandaag weliswaar inzet op het ondersteunen van specifieke groepen via gezondheidswerkers, armoedebestrijders, buurtregisseurs en jeugdwerkers, maar dat hij het gevoel heeft dat niemand zich bezighoudt met het samenbrengen van deze groepen. Hij ziet de Toekomststraat, het buurthuis en de samen-tuin als voorzichtige en bescheiden pogingen om deze leemte in te vullen. Soms erg tijdelijk. Soms gewoon vanuit eigenbelang. Meestal zonder middelen. En zonder plan. Do-it-yourself.

Terug thuis ben ik ervan overtuigd dat je alleen al in Antwerpen-

¹ Koen Wynants woont in Antwerpen Noord en is sinds 2006 actief bij *Antwerpen aan 't woord*, een lerend netwerk op vlak van participatie en lokale democratie.

² Het project Toekomststraat (<http://www.toekomststraat.be/>) is gefinancierd door de Burgerbegroting. Zie artikel van Hanne Bastiaensen elders in dit nummer.

³ <http://www.antwerpenaanwoord.be/>

SINDS DE FINANCIERING VOOR DE HERWAARDERINGS- GEBIEDEN IS OPGEDROOGD, IS DE WIJKBENADERING WEGGEDEEMSTERD

Het Krugerplein, 2016 © Els Brouwers

Noord wel meer dan 30 burgerinitiatieven kunt aantreffen. Maar hoe uitzonderlijk is dit? En waren het er vroeger minder? Ik vraag Jan Baelus⁴ of hij me wil gidsen langs een aantal projecten waar hij in de jaren '80 en '90 bij betrokken was.

Op stap met Jan

Een grijze zaterdag. Door de regen fiets ik met Jan naar het Terloplein. In minder dan tien minuten schetst hij me de ontstaansgeschiedenis van het plein en het buurthuis Drei Pleintjes⁵. Hij begint zijn verhaal na de oorlog, bij de parochiale werking. Die richtte zich voornamelijk op individuele hulpverlening en op pleinanimatie. Niet echt ruimtelijk dus. Eind jaren '70 namen buurthuizen en buurtopbouwwerkers deze werking over. Zij beperkten zich niet tot hulpverlening, maar pakten ook problematieken op die bewoners aandroegen. Veel van die problematieken waren ruimtelijk. Zoals het rangeerstation⁶ naast het Terloplein waar erg vervuulende activiteiten plaatsvonden, of het

sluipverkeer dat door de wijk raasde, of het braakliggende terrein naast het plein, dat erbij lag als één groot sluikstort. In de jaren '80 kreeg een heel stuk van Oud-Borgerhout het statuut van herwaarderingsgebied⁷. Vlaanderen maakte geld vrij dat de stad Antwerpen, onder andere, moest investeren in de verbetering van het openbaar domein. In elk herwaarderingsgebied ging een stuurgroep van ambtenaren, deskundigen, vertegenwoordigers van wijkverenigingen en geëngageerde bewoners aan de slag. Ze werkten voorstellen uit die ze voorlegden aan het bestuur. 'Dat waren vaak moeilijke gesprekken', zegt Jan, 'maar er was in ieder geval een dialoog tussen bestuur en burgergroeperingen, en in heel wat gevallen heeft die geleid tot de heraanleg van straten en pleinen in de wijk. Zo is een aantal jaren geleden ook het Terloplein opnieuw aangelegd, op initiatief van de stad. En het buurthuis Drei Pleintjes, dat ondertussen drie keer van locatie is veranderd, organiseert nog altijd het jaarlijkse buurtfeest.' We fietsen naar het Krugerplein. Het bouwblok dat hier oorspronkelijk stond, ging in de jaren '80 tegen de vlakte. Omdat er nood was aan groen, besliste de stad om middelen uit het herwaarderingsfonds te gebruiken om er een park aan te leggen. Jan vertelt hoe een groep jongeren het nieuwe park inpalmde. Ze vielen voorbijgangers lastig, braken auto's open en maakten alles kapot wat los en vast stond. Een aantal omwonenden nam

een tegeninitiatief. Ze begonnen een buurtcomité, ruimden de boel op, organiseerden parkfeesten en gingen met de jongeren in gesprek. Op zoek naar een meer permanente aanwezigheid op het plein, startten ze begin jaren 2000 een coöperatie en openden ze een praatcafé. Stilaan keerde de rust terug. Samen met nieuwe gebruikers. Vandaag is het café verkocht aan een particuliere uitbater. Ook het Krugerpark is recent opnieuw aangelegd. Opnieuw op initiatief van de stad. Onze volgende halte is Wijkcentrum De Shelter⁸. Het is het resultaat van een beleidskeuze in de jaren '90 om welzijnsorganisaties meer op wijkniveau, in dit geval Oud-Borgerhout, te laten samenwerken. Eerst was er een nieuwbouw gepland, maar uiteindelijk besloot men om een voormalige botenwerkplaats te verbouwen tot een 'sociaal bedrijevencentrum'. Zeven welzijnsorganisaties, met elk een eigen doelgroep, delen er vandaag samen één plek. Precies waar Koen naar op zoek is. En toch is dit volgens Jan niet evident, omdat elke organisatie eigen financieringskanalen heeft en eigen procedures moet volgen. Té nauwe samenwerking zou zelfs kunnen betekenen dat ze voor bepaalde financieringen niet meer in aanmerking komen.

Terug op de fiets vertelt Jan dat een buurtcomité gewoonlijk begint met een groep van vijf tot vijftien personen en gemiddeld zes jaar blijft bestaan. Dan is de fut eruit of is het tijd voor iets nieuws. Een aantal comités blijft echter langer overeind. Zo passeren we langs het Laar, waar éénzelfde buurtcomité al meer dan 20 jaar actief is. Ook in de Kerkstraat werkt een groep vrijwilligers, verzameld in het Wijkcomité Willibrordus, al meer dan 20 jaar aan een leefbare wijk. Ze organiseren een jaarlijks muziekfestival (ondertussen het grootste in de stad), tekenen mobiliteitsplannen en runnen een buurtcentrum, waar ze op

8 <http://www.wijkcentrumdeshelter.eu/>

Buurthuis deBuurt, 2016 © Antwerpen Leefbaar

donderdagen biologische groentepakketten verdelen. Volgens Jan heeft deze veelheid aan activiteiten ervoor gezorgd dat het comité vandaag nog altijd bestaat. Met elke activiteit kunnen ze immers een ander doelpubliek (en andere vrijwilligers) aanspreken.

Voor we afscheid nemen, vraag ik Jan of Koen gelijk heeft als hij zegt dat de stad bewonersgroepen enkel nog afzonderlijk benadert, zonder ze samen te brengen. Jan knikt. Sinds de financiering voor de herwaarderingsgebieden is opgedroogd, is de wijkbenadering weggedeemsterd. Samen met heel wat wijkcomités. Een nieuwe generatie van burgerinitiatieven, zoals de Roma⁹, het Werkhuys¹⁰, en het Ecokot¹¹ heeft hun plaats ingenomen. Sommige daarvan zijn erg professioneel, vinden hun weg naar Vlaamse en Europese financiering, en hebben een trouwe achterban die de schaal van de buurt ruim overstijgt. Volgens Jan hebben dergelijke initiatieven een zeer positieve impact op de leefbaarheid van de stad, maar zijn ze minder georiënteerd op de directe buurt. Ze richten zich op brede maatschappelijke thema's zoals cultuur en ecologie, en minder op het sleutelen aan het samenleven op de stoep voor hun deur.

Dat grote aantal burgerinitiatieven blijkt dus helemaal geen nieuw fenomeen. Elke generatie kent burgers die zich verenigen rond het aanpakken van (ruimtelijke) uitdagingen in hun buurt, al dan niet in dialoog met de stad. Een aantal onder hen slaagt erin om generaties samen te brengen en te blijven bestaan. Het resultaat is een mengelmoe van buurtcomités, pop-up initiatieven en professionele verenigingen. Ik vraag mij af hoe overheden naar deze mengelmoe kijken. Die moeten dat toch fantastisch vinden, zoveel actieve burgers? Ik vraag Griet Geerinck¹² of ze tijd voor mij kan vrijmaken.

9 <http://www.deroma.be/>

10 <http://www.werkhuys.be/>

11 <https://www.facebook.com/EcokotAntwerpen/>

12 Griet Geerinck was van 1992 tot 2000 wijkmanager, was vervolgens vijf jaar Adviseur strategische stadsprojecten en subsidiefonds voor stad Antwerpen, negen jaar algemeen directeur bij het Autonoom Gemeentebedrijf Stadsplanning Antwerpen en is vandaag expert Stads- en Projectfinanciën bij het Autonoom Gemeentebedrijf Vespa.

1
23
4

1 Concertzaal van De Roma © De Roma 2 Campagne Samenlevingsopbouw Antwerpen rond buurtwerk in Antwerpen-Noord © Walter Busschots 3 Samentuin Damhof 4 Buurtcentrum Cortina, Kerkstraat © Els Brouwers

5
5

5 Samentuin De Verborgten Kloostertuin © De Verborgten Kloostertuin

Op café met Griet

Griet heeft maar krap een uurtje en wil zich daarom graag beperken tot de grote ‘kantelmomenten’. Ze vertelt hoe ze in de jaren ‘90 het wijkkantoor in Oud-Borgerhout mee hielp opstarten. De uitdagingen waren enorm, zowel ruimtelijk als sociaal. Tegelijkertijd maakte Vlaanderen op dat moment heel wat middelen¹³ vrij om achtergestelde buurten te herwaarderen. Omdat niemand pasklare antwoorden had, volgde elke wijk zijn eigen weg. De stad was blij dat er uit deze ‘lastige’ buurten eindelijk een positief signaal kwam. Het wijkkantoor experimenteerde met prille vormen van buurttoezicht – bewoners die problemen en conflicten rapporteren – en buurttafels – bewoners die advies geven over projecten. De stad trok de wijk in om de vinger aan de pols te houden. Griet was, net als Jan, actief in de stuurgroep van het herwaarderingsgebied Oud-Borgerhout. Samen met geëngageerde bewoners en vertegenwoordigers van het middenveld hertekenden ze straten en pleinen. Griet beschrijft het als een erg woelige periode. Er waren geen overlegstructuren, niemand had ervaring met wijkvernieuwing en communiceren leerden ze met vallen en opstaan. Maar het stadsbestuur liet experimenten toe en ging de dialoog aan. Het had ook niet veel keuze, want het mocht de Vlaamse budgetten enkel inzetten in aandachtswijken. Midden jaren ‘90 kwamen dan de wijkontwikkelingsplannen¹⁴.

Omdat de stuurgroep in Oud-Borgerhout goed werkte, kreeg ze de opdracht om dit plan uit te werken. De buurt bleef dus aan zet. Thema’s die bij de buurtbewoners leefden werden vertaald naar projecten en samen zochten ze naar partners bij het middenveld om hiermee naar het beleid te trekken. Hun aanpak inspireerde later wijken zoals Berchem en het Kiel. Vanaf 2000 werkte Antwerpen aan een structuurplan, waarin de aandacht verschoof van een buurtgerichte naar een stadsbrede aanpak. Dat gebeurde trouwens deels op vraag van de stuurgroepen, die bij het opmaken van hun plannen nood hadden aan een ruimer kader. Griet vertelt hoe de participatie op wijkniveau bleef, terwijl er tegelijkertijd nieuwe vormen van burgerparticipatie ontstonden. Ze heeft het over stadsvernieuwingprojecten als Spoor Noord en het De Coninckplein. De projectleiders vonden nieuwe financieringskanalen¹⁵, maar opnieuw lag er geen draaiboek klaar. Ze hadden tonnen ervaring met het betrekken van een buurt bij het heraanleggen van straten en pleintjes,

maar geen ervaring met grootschalige projecten die tien jaar duren en de hele stad aanbelangen. Dus begonnen ze opnieuw te experimenteren: met tijdelijk gebruik, met bewonerssecretariaten, wervende programma’s en ontwerpteams op locatie¹⁶. Net zoals bij de herwaarderingsgebieden liet het bestuur in de meeste gevallen begaan. Het kon ook moeilijk anders, want de subsidiedeadlines waren erg strikt. Griet noemt tot slot nog een laatste kantelmoment, de invoering van het beleidsinstrument van de beleids- en beheercyclus (BBC). Elk bestuur moet actieplannen uitwerken voor zijn volledige beleidstermijn en aantonen dat het de financiële ruimte heeft om die uit te voeren. Alle middelen zijn dus al toegekend bij de aanvang van een nieuwe bestuurstermijn. In de volgende zes jaar voert het bestuur zijn bestuursakkoord uit en binnen de lijnen van dit akkoord krijgt de burger inspraak. Het gevolg is dat er weinig ruimte is voor experiment, laat staan voor het oppakken van ideeën van buurtbewoners¹⁷. Tenzij hier in het bestuursakkoord expliciet ruimte voor is gemaakt, zoals het geval is bij de burgerbegroting. Het beleid is transparanter, maar de dialoog met de buurten zit wel volledig gevangen in procedures. Ik wil Griet nog vertellen dat de Toekomststraten van Koen met de burgerbegroting gefinancierd zijn, maar ons uurtje zit erop.

Zoveel burgerinitiatieven!

Met elk nieuw financieringskanaal en nieuw beleidsinstrument ontstaan er andere burgerinitiatieven, met andere trekkers, een andere inzet en een andere schaal. De ene keer is dit de buurt, de andere keer de stad, en soms gewoon een stuk van een straat. Een aantal is erg professioneel en haalt Europese middelen binnen. Andere willen dan weer helemaal niet professionaliseren en houden het bij vrijwilligers. Bij het ene initiatief is de lijn met de lokale overheid kort, het andere knipt deze lijn moedwillig door. Sommige initiatieven timmeren al 20 jaar aan de weg, terwijl andere na 60 dagen hun grasmatten weer oprollen. Maar altijd vinden burgers, ambtenaren en het middenveld elkaar. En ontstaat er iets nieuws. Geen wonder dus dat er zoveel burgerinitiatieven zijn in Antwerpen-Noord (en Oud-Borgerhout). Een veelheid die trouwens broodnodig blijft om het samenleven in deze superdiverse wijken telkens opnieuw vorm te geven. Ten minste, dat is wat ik onthoud uit de drie gesprekken.

Bedankt Koen, Jan en Griet om jullie Antwerpen met mij te delen. En mijn verontschuldiging aan al diegenen met wie ik niet op stap ben geweest. Want iedereen heeft natuurlijk zijn eigen kantelmomenten en zijn eigen versie van dezelfde feiten.

13 o/a via het Besluit op de Stads- en Dorpsherwaardering van 1983 en het Sociaal Impulsfonds in 1996

14 Van Den Broeck, J., Vermeulen, P., Oosterlynck, S. & Albeda, Y., 2015.

Antwerpen, Herwonnen stad? 1940-2012. Uitgeverij Die Keure, p.212.

15 o/a Europese fondsen, het federale grootstedenbeleid en het Vlaams stedenbeleid. Ibid, p. 208.

16 Zie o/a Haine, K. & De Wever, H., 2006. Uw stadsproject, klaar terwijl u wacht? In: Inzet / Opzet / Voorzet. Stadsprojecten in Vlaanderen. Garant.

17 Hetzelfde geldt trouwens voor particuliere ondernemers.